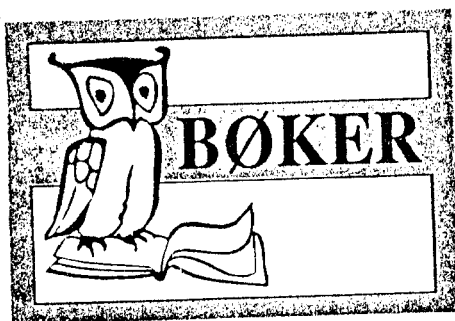

De to bøkene som Heimevernsbladet idag bringer omtale av, Durham og Lark, gir en meget god skildring av forfatterens krigsinnsats. Tilsammen kan en i bøkene finne ut litt om bakgrunnen for politikeren og debattanten Erik Gjems-Onstad.

Durham er egentlig en «gammel» bok, den utkom første gang i 1981, men bør leses i sammenheng med Lark for at den egentlige historie skal kunne oppfattes slik den var.

Bøkene kaster også et noe varierende lys over den militære motstanden i Trøndelag, men igjen står leseren ovenfor mange variasjoner over samme historie. Gjems-Onstad var i alle fall ikke alene om å lede trøndere under krigen.

I min omtale har jeg av utenforliggende motstandsgrupper i Trondheim bare nevnt studentorganisasjonen Anitra 1940-41, og dens leder Knut Siem Knudsen. Det var på et vis Anitras virksomhet Gjems-Onstad førte videre, og dette forholdet forklarer også for lokalkjente hvorfor han for det meste vanket i de beste strøk i Trondheim, og derfor selv i Lark klager over manglende tilslutning fra befolkningen.

For dagens lesere av *Durham*, tror jeg det vil være interessant å se boken i en kort historisk sammenheng. Historiens dom vil være avhengig av de resultater en militær operasjon kan oppvise. Resultatene av *Durham* var dessverre ikke målbare, men likevel har operasjonen sin plass i norsk okkupasjonshistorie. Jeg har derfor funnet en del litterære vurderinger av *Durham* og om psykologisk krigføring.

Egentlig trodde jeg det skulle være en enkel sak å skrive om *Durham* i Heimevernsbladet. Imidlertid ble jeg personlig meget engasjert i boken, og underveis fant jeg ut at flere militære skribenter, kommandør Rønneberg, journalist og stipendiat J. S. Mortensen og cand.phil. Eivind Heide alle mener at *Durham*s virksomhet var til dels foran sin tid, og at Gjems-Onstad var en virkelig ekspert på området psykologisk krigføring.

Alt i alt fortjener Gjems-Onstad at hans krigsinnsats ikke glemmes, og Operasjon *Durham* bør inngå i pensum på våre krigsskoler.

Svein Iversen

Erik Gjems-Onstad:

«DURHAM – Hemmelige operasjoner i Trøndelag»

Sollia Forlag 1981

Boken er for forfatteren i ettertid blitt hans egentlige krigsinnsats, hans krigshjertebarn som han ikke vil glemme. Det beskriver en periode i forfatterens liv hvor han fikk utfolde seg og benytte all sin kløkt, sitt mot og ikke minst sitt vågemot. At denne perioden faller sammen med en for Norge usedvanlig tid, er ikke tilfeldig.

I 1918 sa feltmarskalk Ludendorff at der er situasjoner der propaganda kan gjøre mer skade enn 100 tonn sprengstoff. Nye lesere vil spørre, hvorfor *Durham*? Operasjon *Durham* foregikk i Trondheim og i Trøndelag. *Durham* er et grevskap i nærheten av York; hva er forbindelsen? Grevskapet er mest kjent for sitt bispesete og sitt universitet; et navn som forbindes med ånd og intelligens. Alt nå ser vi forbindelsen, forøvrig ble *DURHAM* «født» på Pressekontoret ved den norske legasjon i Stockholm i januar 1944. Operasjon *Durham* gikk ut på å føre psykologisk krigføring mot okkupantene med det formål å bryte ned tysk stridsmoral, å få soldatene til å desertere, sykmelde seg eller vende seg mot der Führer og de erklærte nazister i egne rekker. Det ble en kamp som ble utkjempet med hjelp av et skrevne ord, pamfletter, plakater, brosjyrer og løpesedler som alle utga seg for å være fra «Deutsche Freiheitspartei Ortsgruppe Drontheim».

Gjems-Onstads genistrek var at han lot som om propagandaen kom fra den tyske motstandsbevegelse, med andre ord, man skapte «svart» eller falsk propaganda. Hensikten var å legitimere troen på at det eksisterte en opposisjon innen egne rekker. I sin senere bok *LARK* viser stortingsmannen Gjems-Onstad at det var *DURHAM* som lå hans ungdoms KpL-offisers hjerte nærmest, selv om han også hadde hendene fulle med annen virksomhet i egenskap av telegrafist, instruktør og leder av Milorg i Trøndelag. Dette er da også boken om de mange unge som tok del i distribusjonen av 37 000 trykksaker til tross for at de kjente straffen om de ble tatt.

Man kan ikke forlate temaet uten å nevne at *DURHAM* ikke var den første i sitt slag. Allerede i 1940-41 opererte studentgruppen «Anitra» med distribusjon av propagandamateriell i Trondheim, men lederen, Knut Siem Knudsen, og hans kamerater ble tatt og døde siden i KZ-leire. Om betydningen av operasjonen er det delte meninger. Andre anmeldere mente da boken første gang utkom, at det ikke finnes sikre holdepunkter om målbare resultater av innsatsen.

Imidlertid ble det i 1944/45 ved flere anledninger rapportert om flere tyske ubåter som kom til Trondheim med skade på hovedtanker og maskineri.

Man skal ikke utelukke at noe av dette skyldes *DURHAM*'s oppfordringer om sabotasje mot eget fartøy. Eivind Heide, som var med som ung distributør av propagandaen, skriver i sin bok «Tyske soldater på flukt» at antallet desertører var usedvanlig lavt. Han mener på samme måte som anmelderen at på dette område hadde Gjems-Onstads arbeid overhode ingen virkning. Frontkjemperen Halse beskriver i en av sine bøker, om en episode i Trondheim under krigen, hvor *DURHAM*'s plakater vakte raseri hos tyske soldater. I Samtiden nr. 1/90 skriver M. Krohn Sletten om «sagt og usagt i Det tredje riket»:

«Etter kvart har det og utvikla seg eit meir moderat syn på nytten av propaganda». For å vise hva man egentlig hadde mot seg, kan vises til hva journalist J. S. Mortensen skriver i sin bok om «Tysk psykologisk forsvarsberedskap før 1940»:

«Tyskland hadde fra 1938 en såkalt psykologisk generalstab under ledelse av generalmajor A. Blau f. 1885. Gjennom hele krigstiden var det i selve Tyskland en kamp om det tyske språk, mellom nazistene og intellektuelle opposisjonelle kretser.» I denne konflikten måtte Gjems-Onstad og hans menn bli spurver i tranedans, men som kommandør B. M Rønneberg skrev i NMT:

«*DURHAM*'s initiativ betød at tvilene kunne få ideer, og det var i seg selv en viktig faktor.

Svein Iversen

Erik Gjems-Onstad:

«LARK-Milorg i Trøndelag 1940-45»

Illustrert, Midt-Norge Forlag, Størdal
Trykkeri A/S 188 sider.

Fremdeles krigshemmeligheter, var det tydeligvis noen som mente under presentasjonen av boken i Trondheim tidligere i år. Det var tilløp til irritasjon mellom forfatteren og deler av pressen, da en redaktør spurte om det fortsatt var nødvendig for forfatteren & Co å hviske seg imellom? Gjems-Onstad svarte at det nok fremdeles er mange ting fra krigens dager som det ikke kan snakkes om, og dermed var tonen anslått fra forfatterens side. Motstandskampen i Trøndelag var preget av samme mønster som i andre landsdeler til å begynne med. Offiserer som oblt. N. Chr. Bøckmann, kapteinene Ullmann og Waldemar Aune var initiativtakere til den militære motstands spede begynnelse. Utenfor Trondheim var det grupper som f.eks. Per Buans i Orkdal, og i Stjørdal markerte Jon Leirfall seg som aktiv motstander fra første

stund. Men det gikk ikke lang tid før Gestapo rullet opp det meste av organisasjonene. Terroren mot trønderne var hard, og den uhyggelige unntakstilstanden satte sitt preg på folk for resten av krigstiden. «Det meste av Milorg brøt sammen høsten 1941. Tilbake sto en rest av etterretningsdelen som fortsatte arbeidet under Ullman», skriver Ragnar Ulstein i sin siste bok *Harde år*.

Lark opprettes

Gjennom 35 korte kapitler og kopier av tretten egne rapporter, samt en mengde utskrifter fra telegrammer som for en dels vedkommende er gjengitt på engelsk, skildres gruppen LARK som Special Operation Executive sendte til Trøndelag 8. februar 1942. To dager senere kom Odd Sørli og Arthur Pevik til Trondheim fra England. De hadde sammen med andre Linge-karer som Herluf Nygaard (Den senere Generalinspektøren for Heimevernet) og Evald Hansen, til oppgave å bygge opp en organisasjon av unge menn som skulle trenes i våpenbruk og geriljatakikk. De skulle ha rajdiosamband med London, og motta sine ordre derfra. På forfatterens 21. års dag, den 22. februar 1943 gikk han ombord i skøyta «Harald II» for transport til Norge. Etter en dramatisk, to døgnns overfart, meldte han seg for fenrik Odd Sørli som var sjef for LARK. Milorgs arbeid i Trøndelag ble etterhvert ledet av nettopp Lark, og etter som forfatteren beretter, kan ikke leseren unngå å gjøre seg sine refleksjoner om måten å lede en motstandsbevegelse på i denne viktige landsdelen var den riktige.

– «Jeg har forsøkt å gi en beskrivelse av den sentrale ledelsen av Milorg i Trøndelag», sier forfatteren i innledningen. Ellers unngår ikke leseren DURHAM i denne boken heller, men LARK var noe annet. For LARK var det mange faser i utviklingen som lederapparat for Milorg, men en av hovedoppgavene var planleggingen av angrepene mot slagskipet «Tirpitz» som lå i Fættensfjorden. Kommunikasjonsødeleggelse var et annet viktig oppdrag for gruppen. Den viktigste jernbanesabotasjen var sprengningen av Jørstad Bru, der et trolleytransporttog med sytten vogner havnet i elven med et tap på mellom 45–60 tyske soldater.

Små resultater

«Hvorfor ble ikke Rinnan likvidert?» ble forfatteren spurt om på pressekonferansen ved presentasjonen av boken. I ettertid virker det svakt at ikke mer ble satt inn på å likvidere han og andre som London hadde gitt tillatelse til «å ta». De forsøk som forfatteren beskriver, virker alt for tilfeldig og amatørmessig utført. Skuffende er det også å lese om at da omslaget i de restriktive bestemmelsene om sabotasje mot tyskerne kom i 1944, så hadde ikke LARK hverken spreng-

stoff eller tennere nok til å iverksette ordren fra SHAEF om «Maximum railway and road sabotage».

Innviklede ansvarsforhold

Hverken LARK eller Gjems-Onstad er nevnt i de tidligere bøker som forekommer om SIS og SOEWs virksomhet i perioden 1942/43, og forfatteren bringer for sin del ingen endelig klarhet i ansvarsforholdet. Gjems-Onstad hadde nok en høyere stjerne hos britene enn hos sine egne, noe som kan tilskrives britenes mer romslige syn og store begeistring for vågehalser. Nøkleby skriver i sin beretning om britenes innstilling til agentene i Norge: «Britene var svake for farverige forestillinger...»

En personlig preget bok

Forfatteren angir ikke andre koder enn en litteraturliste, samt et amputert arkiv. Som krigshistorie har boken sin styrke i forfatterens sterke, personlige vurderinger av de forskjellige dramatiske situasjoner, der og da! Boken avslører at ikke alt var som vi gjerne vil forestille oss at motstandskampen var. Forfatteren ble i 1947 tildelt Norges høyeste utmerkelse, krigskorset med sverd. Han er også tildelt andre dekorasjoner, både norske og allierte. Hans personlige mot og vilje kan ikke betviles. Uten å fremheve seg selv kommer det frem i boken som igjen beviser at forfatteren i aller høyeste grad er en omstridt mann mens hans samvittighet og motiver er hevet over all tvil.

Svein Iversen

Ragnar Ulstein: [redacted]

Etterretningstjenesten II Norge 1940–45

Bind II, Harde år
Cappelen

Frihetens ører i okkupert land.

Cappelens forlag har sendt ut på markedet bind II om etterretningstjenesten i Norge under okkupasjonen, og forfatteren og forskeren er naturligvis den utrettelige Ragnar Ulstein. Mens Bind I hadde undertittelen «Amatørenes tid», og ble anmeldt i HV-bladet nr. 3/90 «Frihetens øyne i okkupert land», så er Bind II kalt «Harde år» og handler om årene 1942 og 1943. Denne gangen handler det om frihetens ører under okkupasjonen.

Det er et enormt materiale forskeren Ulstein har samlet inn. I disse to årene formidlet etterretningstjenesten over 5000 rapporter til London (FO II) via Stockholm, og mer enn 2000 telegrammer fra de hemmelige radiosendere. I tillegg kommer radiomeldinger som russiske og norske agenter sendte fra Finmark og Nord-Troms. Det dreier seg om hundrer av telegrammer til Murmansk. I for-

fatterens materiale er det registrert at det i de to årene som dette bindet dreier seg om, kom hele 758 personer i søkelyset. Tilsammen 58 ble henrettet, 350 ble fengslet mens like mange (350) flyktet og kom seg vekk. Jo, det var harde år. Men boken viser med all ønskelig klarhet at etterhvert som organisasjonen led tap, så økte aktiviteten. Antallet mennesker som drev spionasje på tyskerne bare vokste.

I krig er det alltid behov for etterretningstjeneste. Sverres Saga beskriver hvordan Birkebeinernes Kong Sverre selv krøp frem på en knaus ved Engervannet utenfor Sandvika i Bærum for å orientere seg om baglerhæren, som var samlet på isen nedenfor. Under Carl XI-Is felttog her i landet hørte vi om den norske hærens «Kundskabsmænd». Men både den gangen og under våre felttog i Napoleonstiden ble det ikke skrevet noe om dette emnet. Tanken var at også etterretningstjenesten i Norge under den annen verdenskrig skulle være tabubelagt. De aktive i XU fikk ved krigens slutt strenge ordre om taushet om arbeidet. Dette har medført diverse problemer, for eksempel for Rikstrygdeverket når det trengte dokumentasjon for en av organisasjonens medlemmer som søkte om krigsinvalidpensjon, og for forskeren og forfatteren som skulle skrive historien.

Selv om både politiske og militære myndigheter hadde kunngjort at taushetsplikten var opphevet, så var det gått mange tiår. Mange av dem som dengang var med, var i mellomtiden døde, mye var glemt og de som samarbeidet med hverandre kjente hverandre kun under dekknavn. Ragnar Ulstein har samlet et enormt materiale i sitt velordnede arkiv fra sitt omfattende forfatterskap om Norge i den annen verdenskrig.

Bøkene er velskrevne, men det som betyr like mye er at de er velkomponerte. I det overveldende materialet er det helt avgjørende at stoffet blir organisert og presentert på en rasjonell måte. Det er spennende lesning, om etterretningsagenter som kommer fra England, fiskerbåt, med MTB'er, via Sverige eller med fallskjerm. Det er historien om etterretningsagenten som meldte seg inn i NS for å få opplysninger, om angiveri og dobbeltspill, om en navneforveksling som ble skjebnesvanger, om Gestapos opprullinger, men om nye menn og kvinner som tar de falnes, de fangnes og de flyttedes plass.

De to bind som foreligger har 688 sider. Når det tredje bindet om årene 1944 og 1945 foreligger vites ikke, men vi kan alt nå si at Ulstein har reist et verdig monument over de motstandsfolk som var på den farligste fronten, krigstidens «Kundskabsmænd og Quinder»

Hans Christen Mamen